

מהן תגליות מרעישות?

הרב ד"ר יואל בן-נון

כותרת מוזרה באתרי החדשות מנסה להרעיש:

שלד של חזרזיר מלפני 2,700 שנה התגלה בחפירות בירושלים

השלד השלם של החזיר הצעיר, נמצא בחדר לצד עצמות של בעלי חיים נוספים שהוכנו לצריכה, כגון כבשים, עיזים, בקר, עופות ודגים. החוקרים מעריכים כי בתקופה של בית המקדש הראשון אכלו גם חזירים: "הממצא מעיד שחלק מתושבי העיר לא הקפידו באופן מלא על האיסורים המקראיים".¹

בעיתון אחר הדגישו בכותרת 'השערה מרעישת': "שרידי חזיר שנמצאו בירושלים מחזקים את הסברה שהאיסור על אכילתו הוא מימי בית שני"² ולא כפי שכתוב בתורה (ספר ויקרא י"א, וגם בדברים י"ד).

כלומר: החזיר הצעיר, שטרם הספיקו לאכול אותו בעיר דוד, יחד עם עצמות הדגים הטמאים שנמצאו בעבר,³ משקפים לפי השערה זו נורמה ישראלית עתיקה, אף שהחופרים עצמם מדברים על אחוז קטן מאד משרידי המאכלים שנמצאו (2 עד 5 אחוז) – בכל זאת, הממצאים האלה מעלים מחדש בתקשורת (ובתודעה הציבורית) את ההשקפה, שאיסורי האכילה הכתובים בתורה הם 'מאחרים' (עד כדי בית שני), לפי התאריכים המשוערים של מבקרי המקרא היותר רדיקליים.⁴

אלא שממצאים כאלה דווקא תואמים לעדויות שבמקרא על ירושלים של ימי המלוכה:

לפי עדות המקרא,⁵ כבר בימי שלמה (במאה ה-10 לפנה"ס) הביאו קשרי הממלכה אל ירושלים נשים מצריות, צידוניות ועוד רבות אחרות כנשי המלך, ובהמשך השנים אף שלפו הנשים הללו את אליליהן ואת הפולחנים הזרים באופן גלוי בעיר;⁶ בוודאי יכלו להימצא בבתייהן גם חותמות עם שמות יהודאים! במאה ה-9 לפנה"ס שלטה בירושלם (6 שנים)

¹ <https://www.ynet.co.il/environment-science/article/byvkllyma00>

² <https://www.haaretz.co.il/science/archeology/.premium-1.10011273>

³ החופרים שגילו את החזיר הצעיר בעיר דוד הם ד"ר ג'ו עוזיאל ואורטל כלף מרשות העתיקות, וד"ר לידר ספיר-חן מאוניברסיטת תל-אביב.

פרופ' עמרי לרנאו מאוניברסיטת חיפה זיהה (ב-2005) עצמות דגים בעיר דוד, רובם כשרים, אך נמצאו ביניהם גם עצמות שפמנון, הטמא (לרוב הדעות).

בניגוד למקובל, ד"ר לידר ספיר-חן טוענת, שגם באתרים כנעניים מובהקים (דור ומגידו למשל) לא זוהו עצמות חזירים, חוץ מאתרים שהייתה בהם נוכחות מצרית חזקה (כמו בית-שאן), ובאתרים פלשתיים אורבניים, ראו מאמרה NEAR EASTERN Food, Pork Consumption, and Identity in Ancient Israel שפורסם בבטאון ARCHAEOLOGY 82.1 (2019) pp. 52-59.

⁴ השיטה הביקורתית הרווחת במחקר קובעת את חיבור ספר דברים לסוף תקופת המלוכה (יאשיהו), ואת חיבור 'המקור הכהני' (=ספר ויקרא, ופרשיות רבות הקשורות להשקפות הכהונה), במקביל ליחזקאל, בימי גלות בבל; לכן הם סבורים שידיעתו התפשטה ביהודה רק בימי בית שני; אולם דווקא בפרשיית בעלי החיים האסורים באכילה, צריך להיות ברור לכל קורא, שהפרשייה בויקרא (י"א) קדמה לזו שבדברים! (י"ד).

⁵ "בת פרעה" נישאה לשלמה והתגוררה בירושלים, מלכים-א ז', ח; ט', טז; י"א, א-י.

⁶ מלכים-ב, כ"ג, יג.

מלכה בשם עתליה⁷ והיא בת אחאב ואיזבל הצידונית משומרון; עתליה רצחה ללא מצפון את ילדי בית דוד כדי להשתלט על המלוכה, ואנשיה ככל הנראה, לא היו 'שומרי כשרות'.

במאה ה-8 לפנה"ס שינה המלך אחז⁸ את בית ה' מתוכו, ואחר כך גם סגר את דלתות ההיכל, ונכנסו לירושלם פולחנים זרים מאשור ומבבל – ומה הפלא אם מצאו גם עצמות חזיר ושפמנונים כחלק מאוכל מתוכן בתוך בית בעיר דוד, מתקופה זו? מה מרעיש בתגלית הזאת? הרי גם פסילים מצאו?

הנה כך כתוב לפנינו בספר ישעיהו⁹ (ס"ו, יז), על תופעה זו בירושלם של ימי בית ראשון: "המתקדשים והמטהרים אל הגנות... אכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר, יחדו יספו נאם ה'!"

בעניין זה חשוב לזכור כי:

1. לא נמצאו עצמות חזירים באתרים מתקופת ההתנחלות, בבקעת הירדן (למשל באתר הפולחני הישראלי ליד מושב ארגמן¹⁰, ובאתרים דומים לו), באתר המזבח בהר עיבל¹¹, בתל שילה ובאתרי ההר¹², בחורבת קיאפה שבעמק האלה¹³, בשעה שבאתרים כנעניים-מצריים¹⁴, ואתרים פלשתיים (אורבניים) מאותן תקופות, נמצאו עצמות חזירים בשיעור ניכר!
2. הממצא הנוכחי בעיר דוד הוא החריג בחברה הישראלית והיהודאית העתיקה בכלל ובירושלים בפרט, ולא הנורמה! הדבר ברור גם מהאחוז השולי של העצמות הטמאות בימי בית ראשון שנמצאו בירושלים כולה ובעיר דוד בפרט. לפיכך, דווקא הממצא הארכיאולוגי, ובמיוחד היעדר עצמות חזירים באתרים ישראליים, תומך בעדות המקראית על חוקי התורה ועל תקופתם העתיקה.
3. הבתים שקרסו וחרבו בעיר דוד במאה ה-8 לפנה"ס מצטרפים לעדויות מקבילות מחפירות בחצור, בגזר, ובתילי השפלה, ומאמתים את העדות המקראית על הרעש הנורא בימי עוזיהו מלך יהודה (עמוס א', א < ט', א; ישעיהו ו', ד, יא; זכריה י"ד, ה).

ידיעה 'מרעישה' נוספת מספרת על 'תרבות חדשה': "התגלתה קבוצה תרבותית חדשה שחיה בירושלים לפני חורבן ממלכת יהודה"¹⁵, שנחשפה בבדיקה מעבדתית מיוחדת של

⁷ בניגוד חריף גם למוצאה מאיזבל הצידונית ומאחאב הישראלי, וגם למעשיה בירושלים, השם שלה יהודאי! ⁸ דווקא בתעודה אשורית (מכתובות תגלת פלאסר 3; ANET p. 282) הוא נקרא יאחזי (=יהואחז), בעוד במקרא – וגם בחותמות שנמצאו ביהודה, נעלם הכינוי התיאופורי היהודאי – האם זה מעיד עליו ועל השקפת עולמו, או על יחס המקרא אליו? (או על שניהם)? ראו ספרי (עם הרב ב' לאו) ישעיהו – כציפורים עפות (התשע"ג 2013), עמ' 140-141.

⁹ פרקי ישעיהו מ' עד ס"ו נחשבים בקרב חוקרי המקרא כשייכים לנביא אחר, 'ישעיהו השני', שחי ופעל לדעתם בתחילת בית שני, אולם העברית בפרקים אלה היא עברית מקראית של ימי בית ראשון, והסגנון עם הציטוטים וההקבלות מתאימים לישעיהו ולבית מדרשו, ובכלל זה, לדעתי, גם תלמידיו ממשיכי דרכו בסוף ימי בית ראשון.

¹⁰ ראו אדם זרטל, סקר הר מנשה כרך רביעי (תשס"ה 2005), עמ' 725-770 – על העצמות שנמצאו, עמ' 762.

¹¹ אדם זרטל, עם נולד – מזבח עיבל וראשית ישראל (תל-אביב 2000), עמ' 96-101 – מתוך 770 עצמות שזוהו כעצמות צאן ובקר ויחמורים, "לא היתה אף עצם אחת של חזיר" – "ממצא העצמות חיזק את הזיהוי עם מזבח עולה ישראלי, שנהגו בו לפי דיני התורה...".

¹² ראו מאמרה של ד"ר לידר ספיר-חן, לעיל הערה 1.

¹³ ראו להלן, הערות 21-22.

¹⁴ כמתואר במאמרה של ד"ר לידר ספיר-חן, לעיל הערה 1; אחת המסקנות העולות ממאמרה – לפי דעתי – היא, שהדגשת איסור החזיר בתורה באה על רקע של יציאת מצרים והתרחקות מפולחניה, ולא על רקע של הרחקה מ'תועבות כנען' (ויקרא י"ח, ג).

¹⁵ <https://www.israelhayom.co.il/news/local/article/3882250>

קנקני החרס שנמצאו ביהודה ובירושלים אחרי מסע סנחריב – לצד הקנקנים הידועים עם חותמות 'למלך' מהמאה ה-8 לפנה"ס, הופיעו במאה ה-7, אחרי ההגליות הגדולות של סנחריב במיוחד מלכיש ומערי השפלה, קנקני ורדה/רוזטה, שמעידים על תרבות קרמית אחרת, כי הבדיקה המדעית הראתה אופן שונה של יצירת הכלים, וכנראה היו אלו קדרים שונים.

אם נשוב אל העדות המקראית נגלה די מהר, שהמלך מנשה שינה לחלוטין את הכיוון של חזקיהו אביו, חזר לעבודת האלילים שנכנסה ליהודה בימי אחז סבו, ואף רדף והוציא להורג 'מתנגדי משטר', ככל הנראה מעובדי ה' תלמידי הנביא ישעיהו – לפי מסורת חז"ל (יבמות מט, ב), "מנשה הרג את ישעיהו"¹⁶, שהמלך חזקיהו היה כל כך קרוב אליו.

כיוון, שמנשה מלך בגיל 12 (מלכים-ב כ"א, א), אי אפשר לייחס את המהפך לילד הצעיר, ודי ברור שהשתלטה בירושלים קבוצה שלמה מבית המלוכה, מיריבי חזקיהו, שכנראה האשימו אותו במרד נגד אשור ובתוצאות הנוראות של חורבן לכיש וההגליות, ואכן נכנסה תרבות אחרת של השתלבות במרחב האלילי-האשורי עם "דם נקי" של עובדי ה' מתנגדי המשטר, עד שירושלים התמלאה הוצאות להורג "פה לפה" (מלכים-ב כ"א, טז).

השינוי שנחשף בתרבות הקרמית הוא רק פסיק קטן מהמהפכה התרבותית המזעזעת במאה ה-7 ביהודה ובירושלים. אחרי 55 שנות מנשה ושריו ועוד שנתיים של בנו, עלה יאשיהו (בגיל 8), וכעבור 12 שנה (דברי-הימים-ב ל"ד, א-ג), כמלך צעיר, חולל מהפכה נגדית, וחזר לדרך הנביאים (צפניה עד ירמיהו), ולדרך חזקיהו אבי סבו. צפוי מאד, שמהפכות כאלה ישתקפו גם בממצא בכלל, ואף בתרבות הקנקנים, מפני שדרכי הפעולה של השלטון בירושלים השתנו מאד.

בהזדמנות זו ראוי ונכון לסכם ולשקף בקצרה לקהל הקוראים הרחב את העדות העולה מתוך הממצאים הארכיאולוגיים במצבם כיום, ביחס לעדות המקראית על ההתנחלות של בני ישראל בארץ, וביניהם ממצאים מרעישים באמת:

1. הסקר המקיף והיסודי מכל הסקרים הארכיאולוגיים (8 כרכים עבים!), שהחל בו והוביל אותו שנים רבות פרופ' אדם זרטל ז"ל במרחבי 'מנשה', מבקעת הירדן אל העמקים המזרחיים ועד הרי מנשה, הוכיח באופן חד משמעי גל חסר תקדים של יישובים ואתרי התנחלות במרכז בקעת הירדן¹⁷ בסוף המאה ה-13 ובמאה ה-12 לפנה"ס, והתיישבות זו התעצמה מאד במהלך תקופות הברזל, במיוחד מהמאה ה-10 לפנה"ס היא ראשית ימי המלוכה לפי העדות המקראית – וכל זה חרב ונמחק בסוף המאה ה-8 לפנה"ס, עם חורבן שומרון; מכאן ברור, שזו הייתה התנחלות ישראלית! להשוואה, בתקופה הכנענית (=ברונזה תיכונה ומאוחרת), בקעת הירדן המרכזית הייתה כמעט ריקה, וכך גם במאות השנים שאחרי חורבן שומרון!
2. כפי ששמעתי מד"ר שי בר (תלמידו וממשיך מחקריו של אדם זרטל ז"ל), דווקא באזור יריחו בכללו, לא נמצאו אתרי התנחלות ישראלית כלל, בהבדל ברור מאד ממרכז הבקעה וצפונה! לדעתי, נכון לפרש את קללת יהושע (ו', כו) נגד בניית יריחו

¹⁶ בספר ישעיהו (נ"ג) אכן מתוארת הוצאה להורג מזעזעת של "עבד ה'", המשקפת בדיוק את העדות המקראית על ימי מנשה ואת מסורת חז"ל; (אין לנבואה זו שום קשר לפרשנות הנוצרית, שהביאה עלינו רדיפות נוראות במשך אלפי שנים); קראו על כך בטורים שכתבתי על ישעיהו נ"ג ונ"ט.

¹⁷ אדם זרטל, סקר הר מנשה כרך רביעי (תשס"ה 2005), עמ' 56-84, ובמיוחד מפות כמעט ריקות של מרכז הבקעה, מתקופות הברונזה (עמ' 59-65), לעומת המפות המלאות מתקופות הברזל (עמ' 67-71), והמפה הריקה מהתקופה הפרסית (עמ' 73).

גם על המרחב שמסביב לתל יריחו, אך לא היינו יכולים להעלות בדעתנו פרשנות זו לולא הממצא הארכיאולוגי מן הסקר.

3. בכתף הר עיבל, בכיוון הפונה אל הדרך העולה מן הירדן אל הר עיבל (=נחל תרצה) גילה אדם זרטל¹⁸ מתחם פולחני מסוף המאה ה-13 לפנה"ס, בלי פסילים וצלמיות, עם עצמות צאן ובקר ויחמורים (חיה טהורה!), שהועלו לקורבן – המבנה המרכזי באתר זוהה (גם על ידי)¹⁹ כמזבח לפי מקורות ישראל, בהתאמה מדהימה לספר דברים (י"א; כ"ז), וגם לכמה מחוקי הקרבנות בספר ויקרא ובהלכות חז"ל! לדעתי, במחקר האקדמי טרם הפנימו את המשמעות ההיסטורית של ממצאי 'המזבח בהר עיבל', במיוחד ביחס לתיאוריה המרכזית במחקר 'ביקורת המקרא' על ספר דברים וזמן חיבורו, שהפכה לבלתי אפשרית!

האתר בעיבל כוסה באופן מכוון ומסודר, ונגזז²⁰ בשלהי המאה ה-12 לפנה"ס, ובתקופת המלוכה לא יכלו לדעת עליו דבר! ואכן, בספרי הנביאים לא נזכר עיבל כלל, ושומרון מייצגת את ההר המרכזי ואת ממלכת ישראל – לעומת זה, בספר דברים, ובתורת משה בכלל, ירושלם לא נזכרת (וגם לא שילה ובית-אל) – רק הר עיבל עומד בספר דברים כמקביל-ממשיך להר סיני!

4. החפירות המקיפות בתל חצור חשפו באופן חד משמעי את חורבן חצור הכנענית בזמן המתאים לתיאור המקראי בספר יהושע!²¹ במקדשי חצור נמצאו ראשי פסילים כנעניים ומצריים שראשיהם נשברו במכות מכוונות, בהתאמה יוצאת דופן לציווי התורה בספרי שמות-ויקרא-במדבר-דברים. ניתוח מכוון דומה נמצא עוד במקום אחד בלבד, בתמנע,²² אחרי עזיבת המצרים, כשהמקומיים – ככל הנראה מדיינים (יתרו ומשה?) – שיברו את הדמויות האליליות במצבות המצרות, והפכו את מקדש האלילה המצרית למקדש מדייני, עם יריעות בד צבועות, שמזכירות את המשכן.

5. בתל שילה נבנתה עיר ישראלית בלי חומה על גבי חומות העיר הכנענית, בשלב ההתנחלות השני, אחרי עיבל, בהתאמה מופלאה לעדות המקראית בספר יהושע (י"ח, א), וגם חורבנה בשריפה עצומה תואם במדויק את השתלטות הפלשתים על ההר ככתוב בתחילת ספר שמואל.²³ במדרגה הצפונית של תל שילה, גיליתי (כשנה אחרי ששת הימים) קירות סלע חצובים במדויק ממזרח למערב, שהרוחב הקבוע ביניהם הוא 50 אמה, כרוחב חצר המשכן.²⁴ בחפירות מאוחרות יותר²⁵ בתל שילה נמצאו שרידי מבנים ציבוריים בין קירות הסלע החצובים, ובמיוחד נחשף בקצה הצפון-מזרחי מבנה גדול מתקופת השופטים (ברזל ו'), שנצמד לקיר הסלע הצפוני; הרצפה יושרה עם פני הסלע, והקיר המזרחי הבנוי תוחם את כל המשטח ממזרח;

¹⁸ ראו ספרו עם נולד – מזבח הר עיבל וראשית ישראל (לעיל הערה 8).

¹⁹ במאמרי 'המבנה בהר עיבל וזיהויו כמזבח', בתוך (ז"ח ארליך עורך): "...לפני אפרים ובנימין ומנשה..." (עפרה תשמ"ה), עמ' 137-162; ובאתר שלי 'מרחבי מקראות' (www.ybn.co.il) במאמרי תנ"ך והיסטוריה.

²⁰ ראו ספרו של אדם זרטל (לעיל הערות 8 ו-13), עמ' 62 ו-65.

²¹ ראו ספרו של פרופ' יגאל ידין, חצור – ראש כל הממלכות האלה" (תל-אביב 1975), עמ' 94, 102, 145; חפירותיו של פרופ' אמנון בן תור, הוכיחו את מסקנותיו של ידין, ראו סיכום במאמרי 'המקרא במבט היסטורי וההתנחלות הישראלית בארץ כנען', בתוך (י"ל לוינ' וע' מזר עורכים): הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא (ירושלים תשס"א), עמ' 10-11; ובאתר שלי.

²² ב' רותנברג, תמנע, בתוך (א' שטרן, א' לוינזון-גלבע ו' אבירם עורכים), האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך ד' (ירושלים 1992), עמ' 1596; וראו תמונות והסבר בספרי מקראות לפרשת יתרו (התשע"ז 2017), עמ' 69; הספר נמצא גם באתר שלי.

²³ ראו מאמרו של פרופ' יגאל שילה, 'המחנה אשר בשילה', בתוך ספר שילה (תשע"ו); ד"ר א' מירון, ח' ארליך ו' עציון עורכים), עמ' 160-162.

²⁴ קדם לנו צ'רלס וילסון מהסקר הבריטי בארץ ישראל (1873); הגילוי מתואר במאמרי 'מקומי אשר בשילה', ספר שילה, עמ' 164-167; נמצא גם באתר שלי.

²⁵ רעות לויטן – בן אריה, 'חפירות חדשות במשטח הצפוני בתל שילה', ספר שילה, עמ' 208-214.

בהמשך קיר הסלע הצפוני, במקום שהסלע היה נמוך, נבנה קיר משלים מאבן, ונמצאו סימנים של חצר גדולה; על גבי הקיר המזרחי נבנה קיר חדש בתחילת תקופת המלוכה (=ברזל II המוקדם); בזמן מתאים לנביא אחיה השילוני; לפיכך, חציבת קירות הסלע, והמבנה הקדום הצמוד לסלע הצפוני, מתאימים לתקופת השופטים (=ברזל I), ימי משכן שילה.

6. בחר. קיאפה שבעמק האלה,²⁶ נמצאה מצודה מהמאה ה-10 לפנה"ס, עם שני שערים שווים ובצידם מקדשי מצבות וארונות קטנים מעוטרים בדגם המתואר בפתח ההיכל בספר מלכים, בלי פסילים ובלי עצמות חזירים;²⁷ צלמית אחת נמצאה מחוץ למקדשי המצבות, והיא הממצא החריג;²⁸ אבן מצבה אחת נמצאה גנוזה בתוך קיר; השער הדרומי פונה אל עמק האלה ותל שוכה, והשער המערבי פונה אל הדרך המגיעה מפלשת; ההתאמה לסיפורי הקרבות מול הפלשתים בעמק האלה בספר שמואל, מדהימה.

7. לעומת כל אלה מצביעים אנשי המחקר הביקורתי על סיפור "העי" (יהושע ז' וח'), שלא נמצא לו זכר בחפירות חר. א-תל (כ-2.5 ק"מ) מדרום-מזרח לביתן, המזוהה עם בית-אל המקראית,²⁹ בהתאמה לממצאי החפירות שם.

חורבת א-תל נבנתה בתקופת הברונזה הקדומה (באלף ה-3 לפנה"ס),³⁰ וזמן רב אחרי חורבנה נבנתה ביתן היא בית-אל (באלף ה-2 לפנה"ס); מכאן ברור, ששני התילים האלה הם אתר אחד – א-תל היא האתר הקדום יותר, ככל הנראה "בית און" המקראית,³¹ שקדמה לבית-אל (יהושע ז', ב; עמוס ה', ה).

המסקנה ההכרחית, לדעתי היא, שזיהוי "העי" המקראית³² היה שגוי! יש לחפש אותה "מקדם" ל"המקום" של אברהם על "ההרה", שממנו צפה אברהם על מרחבי הארץ היעודה לו ולזרעו (בראשית י"ב, ח; י"ג, יד-טו); התיאור הזה מתאים רק להר חצור (1014 מ' מעל פני הים), שמצפון מזרח לביתן היא בית-אל; והנה, במורדות התלולים ("השברים", "במורד"; יהושע ז', ה) "מקדם" להר חצור, ליד מעיין גדול (עין סמיה) וליד דרך חשובה (כיום כביש אלון), נמצאת חר. מרג'מה, וממצאיה בהחלט מתאימים ל"העי" המקראית.

8. הממצא הארכיאולוגי בתל יריחו נחשב במשך שנים רבות ל"אבן פינה" בהכחשת הסיפור המקראי בספר יהושע (ו'), כי לא נמצאו בתל חומות ולא שכבת יישוב מתקופת הברונזה המאוחרת (1200-1500 לפנה"ס), ונראה היה שיריחו הייתה "תל עולם" מאות שנים לפני ההתנחלות הישראלית.

ארכיאולוגים שהיו משוכנעים באמת ההיסטורית המקראית, כמו קתלין קניון³³ (שחפרה בתל יריחו) ויגאל ידין, הסבירו, שבראש התל נמצאו סימני סחף בקנה מידה

²⁶ ראו ספרם של י' גרפינקל, ס' גנור ומ' היזל, עקבות דוד המלך בעמק האלה, תל-אביב 2012.

²⁷ כך כתב פרופ' י' גרפינקל בספר הנ"ל, עמ' 122: "... בחורבת קיאפה לא נמצאו כלל עצמות של חזירים. זהו מידע חשוב, משום שבאתרים הפלשתיים בשפלה, בעקרון ובגת, נמצאו עצמות חזיר. כמו כן נמצאו עצמות חזיר בעיר הכנענית של לכיש בתקופת הברונזה המאוחרת. מכאן שהיו באזור השפלה תרבויות שנהגו לאכול בשר חזיר, ולעומתן אוכלוסיית חורבת קיאפה נמנעה מאכילת בשר חזיר. כיוון שיש במקרא איסור על אכילת בשר חזיר (ויקרא י"א, ז), היבט זה מהווה נימוק חשוב להחלטה מדוע אוכלוסיית האתר היא יהודאית, ולא פלשתית".

²⁸ ראו בספר עקבות דוד המלך בעמק האלה (לעיל הערות 21-22), עמ' 163-164.

²⁹ ראו ג"ל קלסו, בית-אל, האנציקלופדיה החדשה לחפירות... כך ראשון, עמ' 162-165.

³⁰ ראו ג"א קלוויי, (ה)עי, האנציקלופדיה החדשה לחפירות... כך שלישי, עמ' 1167-1176.

³¹ כפי שהציע י"מ גרינץ בספרו מוצאי דורות (ירושלים תשכ"ט), עמ' 278-289.

³² ראו מאמרי "בא על עֵיט" – 'פתרון חדש לזיהוי העי', בתוך (ז"ח ארליך ו'י' אשל עורכים), מחקרי יהודה ושומרון, דברי הכנס השני (תשנ"ב 1992), עמ' 43-64; ובאתר שלי.

³³ בסוף ספרה חשפנו את יריחו – פרשת החפירות 1952-56, כתבה ק' קניון (עמ' 197) על שכבת סחף בעובי של כמטר מעל לשרידי החומות והבתים מתקופת הברונזה התיכונה, ו"סחף זה מעיד על תקופה שבה ניתנה

עצום, שסחפו מראש התל את השכבות העליונות, ואף פגעו בשכבות קדומות יותר; ידן סבר, שחומות הברונזה התיכונה המשיכו לתפקד גם בברונזה המאוחרת (כמו במקומות רבים אחרים);³⁴ עבדו, הסחף הזה גם מאשר את הסיפור המקראי על קללת יהושע, שיריחו לא תיבנה עוד; אולם הדעה הרווחת במחקר הייתה ועודנה שהסיפור המקראי הוא אגדה מאוחרת.

אבל אם בודקים בקפדנות את רשימות הממצא בתל יריחו מסתבר, שכן נמצאו בתל כלים מובהקים מתקופת הברונזה המאוחרת! לאחרונה חזרה משלחת מדעית³⁵ לחפור שם, ושוב נמצאו ממצאים מובהקים מתקופת הברונזה המאוחרת!

הנה סיפור קטן להמחשת הפער בין הממצא לבין האידיאולוגיה 'הביקורתית' – סטודנט לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית התייצב (לפני שנים רבות) למבחן מסכם בעל פה בפני 3 פרופסורים, ואמר בפניהם שנמצאה בתל יריחו קרמיקה מתקופת הברונזה המאוחרת – שלושת הנכבדים אמרו לו שהתואר שלו נפסל – הבחור ביקש ארכה של שתיים כדי להוכיח את דבריו, הלך לספריה, והביא להם צילומים ברורים של כלים מהברונזה המאוחרת מכרכי הדו"ח המפורט מתל יריחו – שלושת הפרופסורים הגיבו בתדהמה, ואמרו, שמעולם לא שמעו על כך, וכמובן, אישרו לסטודנט את התואר בציון גבוה –

אולם הבחור החליט לעזוב את לימודי הארכיאולוגיה ועבר לתחום אחר! בזכות היכרות אישית עם הבחור ומשפחתו, שמעתי ממנו את הסיפור הזה לפני שנים רבות.

בהחלט נותרו עדיין כמה שאלות לא פתורות ביחס בין תיאורי המקרא לבין הממצאים הארכיאולוגיים, כמו "הכנעני מלך ערד ישב הנגב" (כ"א, א-ג), שבני ישראל נלחמו בו בשנת ה-40 ליציאת מצרים, בעוד לפי המחקר הארכיאולוגי המקובל לא היו ערים בנויות באותה תקופה בבקעת באר שבע / ערד – לפיכך אני סבור, ש"מלך ערד ישב הנגב" היה מלך על שבטי נוודים בבקעת ערד, וזאת משמעות הביטוי "ישב הנגב"; הוא לא ישב בעיר מבוצרת, ואיננו זהה עם "הכנעני יושב צפת... חרמה", שנלחמו בו יהודה ושמעון (שופטים א', יז).

במבט יותר כללי, יש כיום ויכוח סוער (דווקא בתוך המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל-אביב)³⁶ על מידת יכולתנו לדעת ולהעריך עוצמה ויכולות ומספרים של שבטים נוודיים במרחבי המדבר, ועד כמה יכלו שבטי מדבר להקים ממלכות מאורגנות עם מפעלים ריכוזיים עצומים כמו מכרות הנחושת בתמנע ובפינאן (בערבה הירדנית, מול עין יהב).

השאלות על תקופת המדבר של שבטי ישראל עודן מחכות למחקר חדשני, שאולי ישתחרר סוף סוף מהנחות אידיאולוגיות שצמחו בחוגי הכנסייה הגרמנית-פרוטסטנטית – טוב יעשה מחקר המקרא אם ישתחרר מהקביעות ההן, ויפתח שלב חדש בחקר המקרא על בסיס של ממצאים יוצאים מן הכלל, שהצטברו במשך יותר ממאה שנים.

לאיתיני הטבע חירות גמורה ביריחו" – "בתי יריחו מתקופת הברונזה המאוחרת נעלמו כמעט כליל... מפסגת התל נעלמו אפילו בתייה של העיר מתקופת הברונזה התיכונה... מחומות העיר מתקופת הברונזה המאוחרת... לא נותר שריד" (עמ' 199).

³⁴ לדוגמה: חפירות חדשות בתל חברון, דוד בן-שלמה ועמנואל אייזנברג, קדמוניות 152, עמ' 108-101.

³⁵ משלחת איטלקית-פלסטינית מאוניברסיטת רומא; מאמר מסכם בהיר ודייקני של Lorenzo Nigro התפרסם בקובץ Digging up Jericho ARCHAEOLOGY (Oxford 2020), pp. 175-214; מתוארים ממצאים דלים מהברונזה המאוחרת כולל תמונות של קרמיקה; אולם החוקרים סבורים שהחורבן הגדול היה זיכרון עתיק במסורת המקומית מחורבן העיר בסוף הברונזה התיכונה.

³⁶ ראו מאמריו של פרופ' ארז בן יוסף בשנים האחרונות ב-ACADEMIA.